

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО ТЕОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

СТАНОВИЩЕ

върху дисертационния труд на Богдана Паскалева Паскалева

“Образ, подобие и символ при Николай Кузански”

От доц. д-р Боян Красимиров Манчев

София, 2015

Характеристика на дисертацията

Предложената на вниманието ни дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ “Образ, подобие и символ при Николай Кузански” на Богдана Паскалева с научен ръководител доц. д-р Тодор Христов отговаря напълно на формалните и съдържателни изисквания към дисертационен труд в областта на теорията и историята на литературата.

На вниманието ни е предоставен сериозен изследователски труд, който свидетелства както за напълно адекватна за областта изследователска нагласа, така и за познаване на един от значимите дебати в полето на съвременната културна история, философия на изкуствата и литературна теория. Дисертацията на Богдана Паскалева работи в поле, систематично развивано от ред автори в различни дисциплини през последните две десетилетия в България, но е отнесено към почти неизследвани с оглед на проблематиката на образа, символа и по-общо репрезентацията културно-исторически контексти, въпреки че през последните десетилетия интересът към тях световен мащаб е значим.

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение и библиография с общ обем от 388 (нестандартни) страници или над 500 стандартни машинописни страници.

Залози и перспективи на дисертационния труд

Задачата, поставена от дисертационния труд на Богдана Паскалева, е сериозна и трудна: тя се опитва да установи не просто статута на категориите и/или семантичните структури образ, подобие и символ у Николай Кузански, но далеч по-общи и комплексни зависимости от структурен и генеалогически порядък. Основният залог на дисертационния труд на Паскалева е именно да отговори на тези високи теоретични изисквания, навлизайки с еманципирана изследователска нагласа в полето на културната история на Късното средновековие и Ранните модерни времена, както и на съвременните изследвания на образа.

Проблематиката на образа в античността, Средновековието и ранната Модерност е обект на значим брой изследвания, покриващи разнообразни аспекти на теологическата проблематика, наследена от платонизма и неоплатонизма. В тази насока авторката на дисертационния труд предлага превъзходни анализи, които навлизат в понятийни дълбини и комплексни мисловни и езикови операции.

В Първата глава на дисертационния си труд, “Образ и символ. Исторически и теоретични перспективи” Богдана Паскалева поставя специфичен и отдалечаващ се от доминиращата интерпретативна линия акцент върху Аристотеловия възглед за образа. Анализът върху категорията образ, убедително разгърната не просто като айстетически и гносеологически феномен, а като комплексна категория, обхващаща полето на “менталната репрезентация” (“представните образи”) и фантазията (“производството” на “представни образи”), е значим и приносен. Напълно съм съгласен с необходимостта от “историческа инверсия” при разглеждането на понятието “образ” у Платон и Аристотел, доколкото понятието е в голяма степен епохалното изобретение на Аристотел, което променя историята на мисълта изобщо. Същевременно, връзката между образ и понятие е предмет на сложен анализ у самия Аристотел, с донякъде разноречиви следствия, и в този смисъл би било важно да не редуцираме, така да се каже “образната материя” на формата-понятие у Аристотел (която самата често пъти е исторически редуцирана от по-късната допълнителна логическа формализация на Аристотеловата понятийна система в арабската и схоластичната философия). Вж. напр. твърдението на самия Аристотел в Осма книга на Трета глава на “За душата”, а именно: 432a10 “Защото представните образи са в известен смисъл като сетивните възприятия, само че без материална основа. Но въображението е нещо различно от утвърждаването и отрицанието. В същност истинското и погрешното се състоят в съединяването на понятия. Но по какво ще се различават първите понятия от представните образи? Нито тези, нито останалите понятия са представни образи, само че не могат без представни образи.” (прев. М. Марков)

С оригиналните си предложения анализът на Паскалева провокира ред въпроси. Например: не съществува ли противоречие между великолепия анализ на ключовите параграфи от Втора глава на “За душата” (“Тогава единственият начин за абстрактно съществуване на формата от материята ще бъде именно образът, който очевидно е „без материя“, или поне без

субстанциално присъщата на възприеманото материя, доколкото в цялостната Аристотелова теория на възприятието главна роля изпълнява т.нар. среда [to metaxu], [to meson].”, с. 22) и като цяло тезата за образа “като отделим (в някаква степен) от материята ейдос” и твърдението според което “*името* е самият носител на образа”, доколкото “образът не е формата (загубена заедно с материята)” (с. 23).

Въведената като централна в анализа на Богдана Паскалева опозиция между *унивокалност* и *еквивокалност*, схоластическата версия на Аристотеловите понятия *синонимия* и *(х)омонимия*, представлява както един от оригиналните методи, така и един от основните проблеми на логико-метафизическата мисъл на Аристотел, чиято комплексност остава до известна степен неефективна, независимо от прогресивните опити за справяне с противоречията от “Категории” до “Метафизика”: според един от най-значимите изследователи на проблема за битието у Аристотел, Пиер Обенк, разграничението между синонимия и хомонимия не успява да схване сингуларния случай на думата, респективно понятие, за битие. С други думи, ценното разсъждение върху еквивокалността на образа не може да не бъде отнесено с перспективата на метафизическата мисъл на Аристотел, респективно, да бъде обвързано с нейните проблеми (в това отношение Първата част на работата, обвързваща проблематиката на образа с проблематиката на възможността и липсата, в линията на аргументативния механизъм на “За душата”, но и на “Метафизика”, предлага значими стъпки).

По-общо, тази препоръка може да се разшири с пожеланието за едно по-ясно и пространно артикулиране на значимостта и залозите на изследването: ясно е, че поставените проблеми са важни и са третираны достойно на нивото на значимостта им. Но защо тези проблеми са толкова значими? Теоретическите и исторически залози са на изследването са ясни. Безспорно поставените проблеми притежават висок епистемологичен, а и етико-естетически залог, който би могъл да се сведе до въпроса: не само *как*, но и *защо* образът? Съзнанието за значимостта на този въпрос, който вълнува и автора на тези редове през последните десетилетия, безспорно е споделено и от дисертантката, разгърнала интуициите си във формата на впечатляващи анализи, исторически перспективи, често пъти предлагащи комплексно, *аритмично* понятие за исторически процес. Така историческите срезове върху комплексното

понятие за образ са артикулирани през призмата на значими философски, гносеологически, естетически и епистемологически проблеми.

Чрез посредничеството на анализи на няколко ключови средновековни християнски философа, на първо място на Тома от Аквино и Бонавентура (Втора глава), тази *аритмична* историческа перспектива отвежда Богдана Паскалева до основния обект на дисертационния ѝ труд - статутът на образа и подобие у Николай Кузански (Трета глава) и връзката им с предмодерната теория на зрението (Четвърта глава).

Безспорно оригинално, неочаквано и приносно е съсредоточаването върху слабо изследвания трактат на Николай Кузански “За берила”, разгледан от Паскалева не само и не толкова с оглед на теологическата проблематика на образа (на която са посветени други и много по-детайлно изследвани трактати на Кузански, на първо място *De visione Dei*, 1453), колкото в перспективата на едно обвързване с ранномодерната мисъл върху визуалния образ, развита в рамките на физиологическите теории на зрението, оптиката, както и на началните стъпки на модерната теория на живописата, но и върху това, което Паскалева определя като “вербален образ”. От тази гледна точка Третата глава на изследването има ключова роля за осъществяването на формулираната в Увода сложна методологическа операция, която би обосновала и дисциплинарната идентичност на дисертацията. От голям интерес и приносни са и главите около символа и алегорията, подобие, прозрачното, теорията на зрението, живописата.

Критични бележки

Ако можем да говорим за недостатъци на работата, те биха представлявали чисто и просто «обратната» страна на нейните безспорни предимства, а именно съзнателното стесняване на корпуса на изследването, привилегировано работата в дълбочина за сметка на широкообхватната перспектива. При подобна сложност, амбиция, обхват, залози, отсъствието на структурни, аргументативни и контекстуални проблеми би било резултат на свръхочакване. Такива проблеми съществуват в дисертацията на Богдана Паскалева и подминаването им, дори в рамките на едно становище, би било проява на неуважение към огромния положен труд от

страна на дисертантката, още повече че, държа веднага да отбележа, предстоящите критични бележки не засягат изключително високата ми цялостна оценка на дисертационния труд. С други думи, ако формулирам няколко съществени критики, то това е единствено защото приемам да чета труда както на висотата на залозите и постиженията му, така и на нивото на неговата изследователска амбиция.

На първо място, дисертацията се сблъсква с един сериозен и напълно осъзнат от авторката методологически проблем. Всъщност обсъждането на този проблем заема централно място в Увода на дисертацията. Уводът предлага блестяща методологическа аргументация на възможностите за отнасяне на обсъжданата проблематика към полето на теорията и историята на литературата, връзка, императивна от гледна точка на институционалната легитимация на дисертационния труд. Паскалева прави опит да историзира и така да проблематизира понятието за литература; тази операция е напълно основателна и тя е мотивирана ясно и убедително. Споменавайки няколко източника, дисертантката не навлиза в детайлите на един от най-значимите дебати в полето на литературната и по-общо културната история. Методологическата аргументация в Увода функционира като блестящ инструмент за осъществяване на безусловно необходимото за институционалното полагане на работата отместване: а именно от проблематиката на “литературния образ” към проблематиката на “вербалния образ”: “Поставен едновременно в обсега на тези два хоризонта, проблемът „образ“ получава следните два допълнителни елемента в постановката си: от една страна се налага да мислим образа (изобщо и в частност вербалният) откъм вътрешността и особеностите на избраното историческо поле; от друга страна – да отбелязваме спецификите на вербалния образ за разлика от изобразителния, изобщо да поставим въпроса, възможно ли е „образ“ да бъде разбирано като единно родово понятие, което се разклонява на видове (едно твърде опростено предположение, което, както ще се окаже, далеч не отразява сложността на ситуацията). Към тези въпроси се добавя необходимостта от разглеждането на още едно взаимоотношение: то се намира в пресечната точка между историческия и систематичния проблем. Става дума за историческия статут на самото вербално. Тъй като Ранната модерност е именно епохата, която в много бавни темпове и в много усложнени ходове (далеч не според логиката на някаква еднопосочна еволюция)

произвежда понятието (в един друг терминологичен ключ бихме могли да кажем, конституира институцията) литература, изключително трудно и съмнително от научна гледна точка би било да се говори за „литературен“ образ, когато в центъра на нашето изследване ще стоят текстове, непризнати от съвременната (официална, академично-канонична) литературна институция като „литературни“. Затова, когато се обръщаме към проблематиката на образа в тях, ще предпочетем да говорим за „вербални“ образи. Тези „вербални“ образи, доколкото положени в интересувания ни исторически контекст (който не бива да изпускате от поглед), се нуждаят от разяснение откъм областта на онези системи на текстуално-вербалното и на образното, които са характерни за преходния период, обединяващ черти от Късното средновековие и Ранната модерност. Най-общо казано, ще се опитаме да потърсим генеалогичните нишки на литературния образ (и тогава, може би на едни по-късен етап – и на литературата) откъм особеностите на вербалния образ в предмодерното.” (Увод, с. 6-7).

Методологическото предложение е великолепно на абстрактно ниво; не съм напълно убеден обаче, че четирите глави на дисертацията успяват да осъществят изцяло изследователското намерение, още повече че се сблъскват с ред проблеми от епистемологичен порядък. Най-съществен между тях ми се струва “хомонимичният” (ако прибегна на свой ред до аристотелианския понятиен инструментариум на дисертантката) характер на самата (квази-)категория “литературен образ” - в действителност метафорична категория, която през етимологичния и културно-историческия потенциал на думата образ, ‘лик’, ‘лице’, отправя към ‘persona’ - към ‘литературния персонаж’ или ‘действащото лице’ - конвенционална категория, която, разбира се, се свързва с полето на репрезентацията, но работи в различен порядък. Категорията “вербален образ”, преди да бъде въведена като концептуален инструмент, би могла да бъде легитимен обект на изследването, особено с оглед на проблематиката на Словото / Логосът в християнската философия и отношението на тази централна нейна категория към проблематиката на образа.

Бих препоръчал опитът за методологическо разрешаване на проблема за историческата релевантност на понятието литературен образ да бъде продължен с легитимното и важно, поне от моя гледна точка, усилие за дефиниране на собствения метод, както и с опита за обвързването на централната категория на изследването, образа, не толкова с понятието за литературен образ,

колкото със самите форми на 'производство на визуално' в литературния текст, и респективно на неговите суб- или метакатегории (интерес, отвел ме до опита за начално и експериментално дефиниране на полето на "философията на образа" - проект, паралелен и допълващ се с изследванията на Ангел Ангелов върху историчността на визуалния образ).

Вторият основен проблем е полагането на дисертацията в нейния адекватен изследователски контекст и съотнасянето ѝ с него. Работата свидетелства за впечатляващо и детайлно проучване на значим набор от културноисторически, философски, филологически, философски изследвания на няколко езика. Същевременно е неизбежна констатацията за ред изненадващи липси в изследователския корпус. Безспорно става дума не за научно високомерие, а за известна неопитност, допустима на ранен етап на изследователската практика, както и за дисциплинарната специфика на дисертацията; в ред случаи вероятно и за коректността на изследователката, която безспорно познава ред от споменатите по-долу съчинения, но не ги включва в библиографията си, предполагам, поради усещането, че не им е отделила експлицитно внимание, което би било разбираемо, имайки предвид обема на дисертационния труд. Позволявам си маркирането на няколко важни от моя гледна точка отсъстващи контекста най-вече с оглед на подготовката на дисертацията за публикация.

На първо място, в корпуса на изследването е изненадващо отсъствието и дори неспоменаването на ключовото посредничество на творчеството на Йоан Дамаскин, изиграващо съществена роля за "реабилитирането" на образа след иконоборческата криза в ранното Средновековие. (Това отсъствие е симптоматично за по-общото затруднение за разбирането на мотивите за извършената от Богдана Паскалева селекция на исторически "моменти", респективно автори, които се озовават в центъра на изследователския интерес.)

До голяма степен отсъства историческа контекстуализация на използваните от Аристотел понятия за образ, например в перспективата на прочутите изследвания на Жан-Пиер Вернан, Пиер Видал-Наке и други значими членове на школата на историческата антропология. Не са ползвани и ключови изследвания върху образа именно за предложената от Паскалева аналитична перспектива и исторически хоризонт, като тези на Мари-Жозе Мондзен, Оливие Булноа, както и ред съвременни изследвания на средновековната и ренесансова философия, съществени с оглед

на темата. Множество измерения на съвременния дебат около образа, предполагащи връзка с историческата перспектива на работата, не са застъпени, както и важни изследвания върху символа и алегорията (напр. на Лаку-Лабарт и Нанси, Цв. Тодоров.)

Силно избирателният, очевидно поради специфичния фокус на дисертантката, подбор на българските източници, от моя гледна точка не е между предимствата на дисертацията. Доколкото всеки научен труд предполага социализацията си в конкретно пространство, той би трябвало да търси подстъпи за контакт, както и да признава осъществените в това поле натрупвания, резултат на дългогодишни и последователни усилия на определена научна общност. Подобен строг селективен избор не би трябвало да поставя в скоби в частност младата, но интензивна българската традиция на изследване на образа. Голяма част от пионерските работи в тази насока не са дори споменати в дисертацията. Смущаващо е например отсъствието на трудовете на Ангел Ангелов, един от значимите и оригинални, не само в България, специалисти по проблематиката на образа именно в епохата на Ренесанса, в частност на неговия мащабен труд “Историчност на визуалния образ”. Ангелов не е споменат и като съставител и редактор на цитираното българско издание на Ханс-Роберт Яус. Изведената приносно чрез разглеждането на трактата на Кузански “За берила” теза върху “трансформативността на образа” в частност би могла да бъде свързана с теоретическата и историческа рефлексия върху образа в България (А. Ангелов, Б. Манчев, Д. Тенев, В. Марков). В изследването на Аристотел е забележимо отсъствието на позоваване на ред важни български филологически и философски изследвания, между които мимоходом биха могли да бъдат отбелязани студии и монографии на А. Ничев, Б. Богданов, Н. Гочев, Д. Гичева-Гочева, И. Христов, Д. Вацов и пр.

Заклучение и оценка на дисертационния труд

Ще завърша, извеждайки няколко значими качества на дисертационния труд:

1. Ясно обособен и актуален обект на изследване, свързан с ред актуални философски, културно-исторически и литературно-теоретически проблеми;
2. Задълбочено познаване на една важна линия на античната, средновековната и ренесансовата философия и теология, изведена чрез сериозни и задълбочени генеалогически анализи;
3. Изключителен потенциал за схващане на централните понятия, ясно изложение и задълбочен анализ на комплексни филологически, философски и теологически концепции;
4. Дисертацията е написана на ясен, едновременно сложен и достъпен, овладян теоретичен език;
5. Вникване и съпричастност към обекта на изследване.

В заключение държа да отбележа, че ерудицията, прецизността, вниманието към детайла, коректността в проучването на изворите, на историческия контекст, зависимости и процеси, както и упорството те да бъдат мислени нееднозначно, на нивото на сложността им, проявени от Богдана Паскалева, предизвикват възхищение. Работата предлага не само блестящи прочити, но и откривателски, оригинални тези, смели, дори експериментални предложения, защитени в повечето случаи с блестяща и детайлна аргументация, както и с изследователска страст и етос, все по-голяма рядкост днес.

Не само съм убеден, че Богдана Паскалева заслужава да получи най-висока оценка, но и си позволявам да призова за реална подкрепа както за публикацията на блестящия научен труд, така и за бъдещето научно развитие на Богдана Паскалева. Нямам никакво съмнение, че предложеният на вниманието ни дисертационен труд “Образ, подобие и символ у Николай

Кузански” на Богдана Паскалева удовлетворява изискванията за присъждане на образователна и научна степен „Доктор” и подкрепям присъждането на въпросната степен на Богдана Паскалева.

София, 20 май 2015 г.

Доц. д-р Боян Манчев